

Н. І. Зінченко

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

(м. Полтава)

**«ОСНОВА» «РОЗВОРУШИЛА УКРАЇНСЬКІ ПИТАННЯ»:
РОЛЬ ЖУРНАЛУ У ТВОРЧОМУ СТАНОВЛЕННІ
ОЛЕКСИ СТОРОЖЕНКА**

«Основа» – перший український літературно-науковий часопис, життя якого було нетривке (виходив у Петербурзі з січня 1861 по жовтень 1862), але яскраве. Покликаний суспільно-політичною і естетичною думкою в країні у 60-х роках XIX століття, він був спрямований на порушення проблеми національного самоутвердження, відстоювання прав рідної мови, національної культури і літератури.

За словами О. Герцена, «у народу, позбавленого громадянської свободи, література – єдина трибуна, з висоти якої він примушує почути крик свого обурення і своєї совісті» [4, с.198]. Роль такої трибуни для українських письменників у 60-ті роки виконував, зокрема, перший український літературно-критичний журнал «Основа», програмною вимогою якого була необхідність національного відродження, утвердження національної своєрідності народу і його культури. За порівняно невеликий час свого існування «Основа» зуміла підняти ряд складних і суперечливих питань самоутвердження української літератури, її вільного розвитку [2].

Історія журналу, його роль в утвердженні і розробці теоретичних засад української літературної критики досліджувані у літературознавстві (І. Франко [9], С. Єфремов [7], О. Білецький [1], М. Бернштейн [2; 3], Р. Гром'як [5] та ін.). У даній статті розглянемо роль «Основи» у становленні світогляду Олексія Стороженка, визначенні індивідуального стилю, формуванні філософських та літературно-естетичних поглядів митця.

Провідною в «Основі» була проблема національних прав українського народу, що має свою територію, історію, культуру, літературу, мову і повинен мати широкі можливості для свого вільного розвитку.

Журнал «Основа» на той час був першим українським суспільно-літературним органом. Він об'єднав навколо себе майже всіх тодішніх українських літераторів і вчених різних ідейно-політичних переконань. Це мало безперечно позитивне, консолідаційне значення, але, на думку П. Федченка, «водночас зумовило певну суперечливість його змісту, а зрештою стало однією з причин припинення його виходу» [9, с.413].

Велику увагу журнал приділяв різноманітним аспектам висвітлення історії українського народу, щоб, як писав О. Пипін, «визначити ті племінні особливості малоруського народу, пригадати ті його риси історії, які створювали його морально-національну характеристику, стверджували його національне право» [8, с.216].

Досить важливою була діяльність в «Основі» М. Костомарова, де він виступав як літературний критик, історик, публіцист. Лишаючись в цілому на демократичних позиціях, він цікавився питаннями розвитку літератури, народної освіти і шкільного виховання, організацією недільних шкіл та просвітницькою роботою на селі. У статті «Мысли южнорусса» (1862) Костомаров, розвиваючи ідею слов'янського федералізму, сформульовану в «Книгах буття українського народу», знову висуває питання про відновлення в межах федерації самобутніх рис внутрішнього життя народів, зокрема заперечування права національних мов на вільний розвиток. На захист самобутності українського народу, на піднесення і розвиток його національної свідомості була спрямована і праця Костомарова «Две русские народности» (1862). М. Костомаров – один із ініціаторів створення популярної літератури для освіти народу.

Щоправда, Костомаров не завжди був послідовним у проведенні в життя своїх принципів. Він зазнав еволюції у своїх літературних поглядах – від утвердження історичних прав української мови і літератури на вільний розвиток до обмеження їх функціонування тільки в простонародній сфері. Звернення І. Нечуя-Левицького до нової, не «простонародної» селянської теми в українській літературі було своєрідним запереченням концепції Костомарова, а звідси – розширення тематичного діапазону української літератури. У листі до М. Грушевського І. Нечуй-Левицький писав: «...Костомаров хотів,

що українські письменники писали тільки на теми народної життя і не зачіпали сюжетів вищих верств суспільності. Але ... чи можна нашого брата заперти неначе в клітку та й сказати йому: сиди тут, а надвір а ні рипайся! Це було б трохи чудно!» [7, т.10, с.302].

Велике значення для розвитку української літератури мала літературно-критична діяльність п. Куліша, який був в «Основі» головним критиком. Він рішуче відстоював національні права і можливості української літератури.

Його праці «Характер и задачи украинской критики» (1861), «Простонародность в украинской словесности» (1862) мали у цьому плані принципове значення.

Проблема ця була настільки гострою, що привернула на себе увагу різних, часом навіть протидіючих сил української літературної критики [3, с.74-75]. Та все ж, як справедливо зазначив Р. Гром'як, «розбіжності у поглядах українських культурних діячів на окремі мистецькі явища, особливості правопису, навіть на шляхи розвитку української літератури, на її відношення до дійсності – явище неминуче, як, зрештою, і в інших культурах» [5, с.87].

Ім'я Олекси Стороженка з'явилося на літературному обрії у 1857 році: тоді було надруковано роман «Братья-близнецы» та «Рассказы из крестьянского быта малороссиян». З виходом у 1961 році журналу «Основа» О. Стороженко друкує україномовні твори, стає одним із найактивніших його авторів. В «Основі» надруковані всі найкращі твори письменника, серед яких – «Закоханий чорт», «Стежин рог», «Матусине благословення», «Вуси», «Голка», «Межигорський дід», «Сужена», «Кіндрат Бубненко-Швидкий», «Оповідання Грицька Ключника», «Два брати», «Се та баба, що чорт їй на махових вилах чоботи оддавав», «Вчи лінивого не молотом, а голодом», «Не впусти рака з рота», «Скарб», «Жонатий чорт», «Гаркуша» та ін. Деякі твори друкувалися окремими «метеликами», а в 1863 році вийшла його двотомна збірка «Українські оповідання», куди увійшли твори, друковані раніше в «Основі».

О. Стороженка з «Основою» пов'язують не лише певні ідейно-політичні тенденції (як-от: виступи «Основи» проти шовіністичної політики і практики російського царизму), а й «чимало моментів, що перебувають у сфері громадсько-літературних і художньо-стильових інтересів журналу» [2, с.183].

Творчість Олекси Стороженка нелегко вкладається у визначені літературознавством художні етапи розвитку українського письменства ХІХ століття, адже вона позначена характерними ознаками поезики та етнографічно-побутового реалізму і водночас романтичного моделювання дійсності. Та все ж таки упадає в око особливість прози письменника – залюбленість автора в історичне минуле рідного краю, в народні звичаї та обряди, в барвисту усну поезію, багате афористичністю й гумором українське слово.

Із прозою Олекси Стороженка в літературі знайшла дальший розвиток (після Євгена Гребінки та Пантелеймона Куліша) тема козаччини, яка трактується в різних аспектах. Для письменника основним взірцем і джерелом творчості була багатюща фольклорна скарбниця, котра донесла з глибини віків героїзм, мужність, саможертвність в ім'я свободи, кращого майбутнього рідного краю.

Коло порушених проблем у творах, що друкувалися в «Основі» – побут і звичаї селянства, відгомін слави Запорізької Січі. Саме оповідання про козацтво найбільше виявляють творчу індивідуальність автора. Вони позначені впливом фольклорно-міфологічної образності, наснажені романтичним пафосом.

Ряд оповідань із циклу «З народних уст» – це мініатюрні гумористичні оповідки, в основу яких покладені прислів'я, приказки, анекдоти. Усі вони мають, як правило, притчево-повчальний характер, що формується у дусі християнської моралі: про заздрість та ревності («Се та баба, що їй чорт на махових вилах чоботи оддавав»; про лінощі та працьовитість («Вчи лінивого не молотом, а голодом»); про милосердя й жорстокість («Два брати»); про самовпевненість і дурість («Лучче нехай буде злий, ніж дурний»); про справедливий суд («Розумний бреше, щоб правди добути») та ін.

Із циклом «З народних уст» О. Стороженка ідейно-тематично пов'язані твори П. Куліша, О. Кониського, М. Номиса, що друкувалися в «Основі». Традиції романтичної прози О. Стороженка спостерігаємо у таких «основ'янських» авторів, як Ганна Барвінок, М. Омелькович, Я. Кухаренко та ін.

Близько до нарисів «З народних уст» стоїть цикл оповідань під назвою «Людська пам'ять про старовину» (нарис С. Носа, О. Кониського, П. Куліша та ін.).

У передмові до нарисів «Людська пам'ять про старовину» С. Носа, надрукованих в «Основі», писалося: «Добре той робить, хто з старосвітськими людьми розмовляє та все стародавнє списує: се він готує на дальші часи скарб, такий, що дається не всякому. Багато дечого й недоладу старі люди плещуть та все треба вислуховувати, поки дороге зернятко тобі з їх оповідання впаде. Таких зернят єсть доволі у писанні п. Носа, котре подаємо до уваги людям, до старовини охочим» [2, с.186].

Творчість О. Стороженка відповідала програмним настановам журналу «Основа», де побачила світ більшість оповідань прозаїка. Ці твори стоять в одному ряду з оповіданнями й нарисами, де йшлося про екзотику хуторянського життя, старосвітські традиції.

Таким чином, є підстави стверджувати, що «Основа» сприяла становленню таких творчих особистостей, як О. Стороженко, стала частиною його духовного світу, формувала філософські та літературно-естетичні погляди митця.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білецький О.І. Іван Семенович Левицький (Нечуй) // Збір.праць: У 5 т. / О.І. Білецький – К., 1965. – Т.2. – С.318-367.
2. Бернштейн М.Д. Журнал «Основа» і український літературний процес кінця 50-60-х років XIX ст. / М.Д. Бернштейн – К., 1959. – 215 с.
3. Бернштейн М.Д. Українська літературна критика 50-70-х років XIX ст. / М.Д. Бернштейн. – К., 1959.
4. Герцен А.И. Собр. соч.: В 30-ти т./А.И. Герцен – М., 1957. – Т.7.
5. Гром'як Роман. Історія української літературної критики (від початків до кінця XIX століття). / Роман Гром'як : Посібник для студентів гуманітарних факультетів вищих навчальних закладів. – Тернопіль, 1999. – 224 с.
6. Єфремов С. Історія українського письменства/ С.Єфремов. - К., 1995. – 688 с.
7. Нечуй-Левицький І.С. Збір.творів: У 10 т. / І.С. Нечуй-Левицький– К.: Наукова думка, 1965-1968.
8. Пыпин А. История русской этнографии / А. Пыпин. – СПб, 1891. – Т.3.
9. Федченко П.П. Література 40-60-х років// Історія української літератури XIX століття: У 2 кн. Кн.1/ [за ред. акад. М.Г.Жулинського]. – К., 2005. – С.395-426.
10. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. З останніх десятиліть XIX в. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2008. – 464 с.

В. Ф. Иванов

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко
(г. Киев)

ИНФОРМАЦИОННОЕ ОБЩЕСТВО В ВОЗРЕНИЯХ ФРЕНСИСА ФУКУЯМЫ

Политологический подход к изменениям в современном обществе, в частности, попробовал представить американский исследователь Френсис Фукуяма. Он считал, что в течение второй половины XX века в США — так же, как и в других экономически развитых странах — постепенно был осуществлен переход к тому, что получило название “информационное общество”, “век информации” или “постиндустриальная эра” [1, с. 10, и далее]. Этот переход состоял из ряда связанных друг с другом элементов. В частности, в экономике производство как источник богатства все в большей степени заменяет сфера обслуживания. Роль информации и интеллекта, воплощенных как в людях, так и во все более умных машинах, становится всеобъемлющей, а умственный труд все в большей степени заменяет труд физический. Производство глобализируется по мере того, как недорогие информационные технологии делают все более легким распространение информации через национальные границы, а средства быстрой связи — телевидение, радио, факс и электронная почта — размывают границы устойчиво существовавших в течение долгого времени культурных сообществ.

Общество, базирующееся на информации, по мнению Ф. Фукуямы, все в большей степени способствует возрастанию свободы и равенства — двух вещей, которые люди в современной демократии ценят больше всего. Свобода выбора — будь то свобода выбора кабельных каналов, дешевых торговых центров или друзей в Интернете — приобретает все более неограниченный характер. Иерархии всех видов, и политические, и корпоративные, подвергаются давлению и начинают распадаться. Власть больших, негибких бюрократических образований, которые стремились посредством правил, пред-